

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari

Mamasiddikova Maftuna Akbarjon qizi –
Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti Namangan filiali
“Pedagogika-psixologiya” kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: mamasiddikovamaftuna@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida samarali pedagogik faoliyat yuritishga tayyorgarligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning pedagogik, psixologik, ijtimoiy va metodologik xususiyatlari, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish omillari hamda ta'lim jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, konstruktivistik, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va ijtimoiy-madaniy yondashuvlarning inklyuziv pedagogik faoliyatni tashkil etishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot doirasida pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish va konseptual modellashirish usullaridan foydalanilib, bo'lajak o'qituvchilarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi integrativ model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, boshlang'ich ta'lim, bo'lajak o'qituvchi, kasbiy kompetentlik, pedagogik samaradorlik, differensial ta'lim, universal dizayn, individual yondashuv, pedagogik refleksiya, maxsus ta'lim ehtiyojlari.

Научно-теоретические основы повышения эффективности деятельности будущих учителей начального образования в условиях инклюзивного образования

Аннотация. В статье анализируются научно-теоретические основы развития готовности будущих учителей начального образования к эффективной педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования. Раскрываются педагогические, психологические, социальные и методологические особенности инклюзивного образования, факторы формирования профессиональной компетентности учителей, а также механизмы адаптации образовательного процесса к индивидуальным потребностям обучающихся. Кроме того, научно обосновывается роль конструктивистского, личностно-ориентированного, компетентностного и социокультурного подходов в организации инклюзивной педагогической деятельности. В рамках исследования используются методы теоретического анализа педагогической литературы, сравнения, обобщения и концептуального моделирования. Предлагается интегративная модель, направленная на развитие инклюзивной компетентности будущих учителей.

Данная модель основана на взаимосвязи мотивационно-аксиологического, когнитивного, методико-практического, коммуникативного и рефлексивного компонентов.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, начальное образование, будущий учитель, профессиональная компетентность, педагогическая эффективность, дифференцированное обучение, универсальный дизайн, индивидуальный подход, педагогическая рефлексия, особые образовательные потребности.*

Scientific and theoretical foundations for enhancing the effectiveness of prospective primary school teachers in inclusive education settings

Annotation. *This article analyses the scientific and theoretical foundations for developing prospective primary school teachers' readiness to engage in effective pedagogical practice in inclusive education settings. It examines the pedagogical, psychological, social, and methodological characteristics of inclusive education, the factors contributing to the development of teachers' professional competence, and the mechanisms for adapting the educational process to learners' individual needs. Furthermore, the article provides a scientific rationale for the role of constructivist, learner-centred, competency-based, and sociocultural approaches in organising inclusive pedagogical practice. The study employs theoretical analysis of pedagogical literature, comparison, generalisation, and conceptual modelling. An integrative model designed to develop prospective teachers' inclusive competence is proposed. The model is based on the interrelationship of motivational-axiological, cognitive, methodological-practical, communicative, and reflective components.*

Keywords: *inclusive education, primary education, prospective teacher, professional competence, pedagogical effectiveness, differentiated instruction, universal design, individualised approach, pedagogical reflection, special educational needs.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanishi ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlari, imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta'lim xizmatlarini tashkil etish zaruratini kuchaytirmoqda. Ta'limning insonparvarlik tamoyillariga asoslanishi, teng imkoniyatlarni ta'minlash va har bir bolaning o'z salohiyatini namoyon etishi uchun qulay pedagogik muhit yaratish masalalari inklyuziv ta'lim konsepsiyasining markaziy yo'nalishlarini tashkil etadi. Mazkur jarayonda boshlang'ich ta'lim alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu bosqichda o'quvchilarning bilish faoliyati, ijtimoiy munosabatlari, o'z-o'zini anglash jarayoni va ta'limga bo'lgan dastlabki munosabati shakllanadi.

Inklyuziv ta'limning mazmuni faqat nogironligi bo'lgan bolalarni umumiy ta'lim muassasalariga jalb etish bilan cheklanmaydi. U o'quvchilarning turli ehtiyojlariga moslashuvchan javob bera oladigan, ta'limdagi to'siqlarni kamaytiradigan va barcha bolalarning o'quv faoliyatida faol ishtirokini qo'llab-quvvatlaydigan pedagogik tizimni nazarda tutadi. UNESCO tomonidan ilgari surilgan yondashuvlarda inklyuziya ta'lim tizimining barcha ishtirokchilarini qamrab oluvchi, ta'limdagi chetlanish va tengsizlikni bartaraf etishga yo'naltirilgan uzluksiz jarayon sifatida talqin qilinadi [1].

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi mazkur talablar asosida yangicha mazmun kasb etadi. An'anaviy pedagogik bilim va metodik ko'nikmalarning mavjudligi inklyuziv sinfda samarali faoliyat yuritish uchun yetarli bo'lmasligi mumkin. O'qituvchi turli rivojlanish xususiyatlariga ega o'quvchilar bilan

ishlash, ta'lim mazmunini moslashtirish, o'quv faoliyatini differensial tashkil etish, psixologik qulay muhit yaratish hamda ota-onalar va mutaxassislar bilan hamkorlik qilish kompetensiyalariga ham ega bo'lishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash samaradorligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash, kasbiy tayyorgarlik tarkibini tizimlashtirish va uning rivojlanish mexanizmlarini asoslash dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi inklyuziv pedagogik faoliyat samaradorligini belgilovchi ilmiy-nazariy yondashuvlarni tahlil qilish va bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan konseptual modelni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, unda inklyuziv ta'lim, pedagogik kompetentlik, o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash va ta'lim jarayonini individuallashtirishga oid ilmiy adabiyotlar hamda xalqaro konseptual hujjatlar tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va ijtimoiy-madaniy yondashuvlar tashkil etdi. Nazariy tahlil usuli orqali inklyuziv ta'limga oid ilmiy qarashlarning mazmuni, o'qituvchining kasbiy faoliyatiga qo'yiladigan talablar va pedagogik samaradorlik mezonlari o'rganildi. Qiyosiy tahlil yordamida an'anaviy hamda inklyuziv pedagogik faoliyat o'rtasidagi konseptual farqlar aniqlashtirildi. Umumlashtirish va tizimlashtirish usullari asosida inklyuziv kompetentlikning tarkibiy komponentlari ajratildi. Konseptual modellashtrish orqali ushbu komponentlarning o'zaro aloqadorligi va ularni rivojlantirish shart-sharoitlari izohlandi.

Tadqiqotda empirik tajriba-sinov ishlari o'tkazilmagan. Shu sababli taklif etilayotgan modelning samaradorligi nazariy asoslangan taklif sifatida baholanadi; uning amaliy natijadorligini aniqlash keyingi empirik tadqiqotlarning vazifasi hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil natijalari bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash samaradorligi ko'p komponentli pedagogik hodisa ekanligini ko'rsatadi. Ushbu samaradorlik faqat o'qituvchining bilim darajasi yoki muayyan metodikalarni qo'llay olish ko'nikmasi bilan belgilanmaydi. U pedagogik qadriyatlar, psixologik tayyorgarlik, individual ta'lim ehtiyojlarini aniqlash, ta'lim jarayonini moslashtirish, hamkorlik faoliyati va kasbiy refleksiyaning integratsiyalashuvi natijasida yuzaga keladi. Inklyuziv ta'limning nazariy asoslarini tushuntirishda L. S. Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasi muhim metodologik ahamiyatga ega. Mazkur nazariyaga ko'ra, bolaning bilish jarayonlari ijtimoiy munosabatlar, muloqot va kattalar yoki malakaliroq tengdoshlar ko'magida rivojlanadi. Yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qarashlar inklyuziv ta'limda o'quvchining mavjud imkoniyatlarini aniqlash bilan bir qatorda, uning pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali erishishi mumkin bo'lgan rivojlanish darajasini ham hisobga olish zarurligini asoslaydi [2]. Bunday yondashuv boshlang'ich sinf o'qituvchisidan barcha o'quvchilarga bir xil murakkablikdagi topshiriqlarni taqdim etish emas, balki ularning individual imkoniyatlariga muvofiq o'quv vaziyatlarini loyihalashtirishni talab qiladi. Konstruktivistik yondashuv nuqtayi nazaridan inklyuziv ta'lim o'quvchining bilimlarni tayyor shaklda qabul qilishi emas, balki faol o'quv tajribasi orqali o'zlashtirishi uchun sharoit yaratishga asoslanadi. Bunda o'qituvchi bilimlarni uzatuvchi yagona subyekt sifatida emas, balki o'quv faoliyatini tashkil etuvchi, yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi. Turli rivojlanish xususiyatlariga ega bolalarning umumiy ta'lim faoliyatiga jalb etilishi o'zaro yordam, hamkorlik va ijtimoiy tajriba almashish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, bunday jarayon samarali bo'lishi uchun o'qituvchi topshiriqlar murakkabligi, taqdimot shakli, bajarish sur'ati va baholash vositalarini o'quvchilarning ehtiyojlariga muvofiqlashtirishi lozim.

Inklyuziv pedagogikaning muhim nazariy tamoyillaridan biri o'quvchilar o'rtasidagi farqlarni ta'lim jarayonidagi muammo emas, balki pedagogik faoliyatni tashkil etishda hisobga olinishi zarur bo'lgan tabiiy xususiyat sifatida qabul qilishdir. Florian va Black-Hawkins tomonidan ilgari surilgan inklyuziv pedagogik yondashuv barcha o'quvchilar uchun mavjud ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishga e'tibor qaratadi [3]. Ushbu qarash bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki pedagogik faoliyatning markazida ayrim o'quvchilarni umumiy ta'lim jarayoniga moslashtirish emas, balki ta'lim muhitini barcha bolalarning ehtiyojlariga javob bera oladigan darajada tashkil etish vazifasi turadi. Kompetensiyaviy yondashuv inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini bilim, ko'nikma, qadriyat va amaliy faoliyat birligi sifatida izohlash imkonini beradi. European Agency for Development in Special Needs Education tomonidan ishlab chiqilgan Profile of Inclusive Teachers hujjatida o'quvchilar xilma-xilligini qadrlash, barcha o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, boshqalar bilan hamkorlik qilish hamda uzluksiz kasbiy rivojlanish inklyuziv o'qituvchining asosiy qadriyat va kompetensiya yo'nalishlari sifatida belgilangan [4]. Mazkur yondashuvga tayangan holda, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchisining inklyuziv kompetentligini bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan motivatsion-aksiologik, kognitiv, metodik-amaliy, kommunikativ va reflektiv komponentlar asosida talqin qilish mumkin.

Motivatsion-aksiologik komponent o'qituvchining inklyuziv ta'limga bo'lgan ijobiy munosabati, barcha bolalarning ta'lim olish huquqini e'tirof etishi, pedagogik mas'uliyatni anglashi va kasbiy faoliyatda insonparvarlik qadriyatlariga amal qilishini ifodalaydi. Ushbu komponentning shakllanishi o'qituvchining turli ehtiyojlarga ega o'quvchilar bilan ishlashga tayyorligi hamda ularning muvaffaqiyatiga nisbatan ijobiy pedagogik kutilmalarni rivojlantirish uchun muhimdir.

Kognitiv komponent inklyuziv ta'limning huquqiy, pedagogik, psixologik va metodologik asoslari haqidagi bilimlarni qamrab oladi. Bo'lajak o'qituvchi bolalarning yosh va individual rivojlanish xususiyatlarini, ta'limdagi to'siqlarni aniqlash tamoyillarini, o'quv faoliyatini differensiallashtirish imkoniyatlarini hamda inklyuziv baholashning asosiy yondashuvlarini bilishi zarur. Bunda maxsus ta'lim ehtiyojlari haqidagi bilimlar bolaning imkoniyatlarini oldindan cheklashga emas, balki unga zarur pedagogik yordamni belgilashga xizmat qilishi kerak.

Metodik-amaliy komponent o'qituvchining nazariy bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini aks ettiradi. Uning mazmuniga darslarni inklyuziv tamoyillar asosida rejalashtirish, o'quv materiallarini moslashtirish, differensial topshiriqlar ishlab chiqish, moslashuvchan baholash usullaridan foydalanish va o'quvchilar faoliyatini individual qo'llab-quvvatlash kiradi. Ushbu komponent inklyuziv kompetentlikning amaliy namoyon bo'lishini ta'minlovchi asosiy tarkibiy qism sifatida qaralishi mumkin. Kommunikativ komponent o'qituvchining o'quvchilar, ota-onalar, psixologlar, maxsus pedagoglar va boshqa mutaxassislar bilan samarali hamkorlik o'rnatish qobiliyatini ifodalaydi. Inklyuziv ta'lim ko'p tomonlama hamkorlikni talab qilgani sababli pedagogik muloqotning ochiqligi, hurmatga asoslanishi va maqsadga yo'naltirilganligi ta'lim jarayonining muhim sharti hisoblanadi.

Reflektiv komponent esa o'qituvchining o'z pedagogik faoliyatini tanqidiy tahlil qilishi, qo'llanilgan metodlarning natijadorligini baholashi, kasbiy qiyinchiliklarni aniqlashi va faoliyatiga zarur o'zgartirishlar kiritish qobiliyatini qamrab oladi. Inklyuziv sinfdagi pedagogik vaziyatlarning xilma-xilligi tayyor metodik yechimlardan foydalanish bilan cheklanmasdan, muntazam kuzatish, tahlil va pedagogik qarorlarni qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Mazkur komponentlarning o'zaro integratsiyasi inklyuziv pedagogik kompetentlikning yaxlit tizimini shakllantiradi. Ulardan birining yetarlicha rivojlanmasligi o'qituvchining umumiy kasbiy tayyorgarligida nomutanosiblik yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, nazariy bilimlarning yuqori darajada shakllanganligi amaliy

metodik ko'nikmalar yetarli bo'lmagan sharoitda inklyuziv darsni samarali tashkil etishni kafolatlamaydi. Xuddi shuningdek, metodik vositalardan foydalanish ko'nikmasi mavjud bo'lsa-da, o'quvchilar xilma-xilligiga nisbatan ijobiy qadriyatli munosabat shakllanmagan bo'lsa, inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlariga erishish qiyinlashadi.

Inklyuziv pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda ta'limning universal dizayni – Universal Design for Learning (UDL) – alohida ahamiyatga ega. CAST tomonidan ishlab chiqilgan mazkur yondashuv o'quvchilarning ta'limga jalb etilishi, axborotni qabul qilishi hamda o'z bilim va ko'nikmalarini namoyon etishi uchun turli imkoniyatlarni yaratishni nazarda tutadi [5]. Universal dizayn tamoyillarini boshlang'ich ta'limga tatbiq etish o'qituvchiga darsni dastlabki rejalashtirish bosqichidayoq o'quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Masalan, o'qish savodxonligini shakllantirish jarayonida matnni faqat yozma shaklda taqdim etish ayrim o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bunday vaziyatda matnni ovozli tinglash, tasviriy materiallardan foydalanish, qisqa mazmuniy bo'laklarga ajratish yoki interaktiv mashqlarni qo'llash o'quv materialining tushunarligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq mazkur usullarning samaradorligi har bir o'quvchining individual ehtiyoji va pedagogik vaziyatga bog'liq bo'lib, ularni universal tarzda barcha holatlar uchun bir xil natija beruvchi vosita sifatida baholash mumkin emas.

Nazariy umumlashtirish asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirishning integrativ modeli taklif etiladi. Modelning maqsadli komponenti inklyuziv ta'lim sharoitida samarali ishlashga tayyor pedagogni shakllantirishga yo'naltiriladi. Mazmuniy komponent inklyuziv pedagogika, rivojlanish psixologiyasi, differensial ta'lim, pedagogik diagnostika va hamkorlik faoliyatiga oid bilimlarni birlashtiradi. Jarayonli komponent muammoli ta'lim, vaziyatli topshiriqlar, pedagogik simulyatsiyalar, kuzatuv, amaliy mashg'ulotlar va refleksiv faoliyat orqali amalga oshiriladi. Baholash komponenti esa bo'lajak o'qituvchining bilimlarini, pedagogik qaror qabul qilish ko'nikmalarini, amaliy faoliyatini va kasbiy refleksiyasini kompleks baholashga asoslanadi. Taklif etilgan modelning o'ziga xos jihati inklyuziv tayyorgarlikni alohida o'quv fani doirasida cheklamasdan, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashning barcha asosiy bosqichlariga integratsiyalash zarurligini nazarda tutishidir. Bunday integratsiya nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o'rtasidagi uzviylikni kuchaytirish uchun metodologik asos yaratadi.

Olingan nazariy natijalar inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchilarni tayyorlash masalasi pedagogik ta'limning alohida yo'nalishi emas, balki uning umumiy sifatini belgilovchi tarkibiy qism sifatida ko'rib chiqilishi zarurligini ko'rsatadi. Inklyuziv ta'limni amalga oshirishda o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish bilan bir qatorda, ta'lim muassasasining tashkiliy imkoniyatlari, metodik resurslari, mutaxassislararo hamkorlik tizimi va pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham muhim ahamiyatga ega. Ainscow inklyuziv ta'limni rivojlantirishda mavjud to'siqlarni aniqlash va bartaraf etish, ta'lim muassasalarida hamkorlik madaniyatini shakllantirish hamda o'quvchilarning ishtirokini kengaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratadi [6]. Ushbu yondashuv bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini tayyorlashda individual kompetensiyalarni rivojlantirish bilan birga, inklyuziv maktab madaniyati va institutsional mas'uliyat haqidagi tasavvurlarni ham shakllantirish zarurligini asoslaydi.

O'qituvchining inklyuziv faoliyatga tayyorligida uning o'z kasbiy imkoniyatlariga bo'lgan ishonchi muhim psixologik omillardan biri hisoblanadi. Banduraning o'z-o'ziga samaradorlik haqidagi nazariy qarashlariga ko'ra, insonning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajara olishiga bo'lgan ishonchi uning harakatlari, qiyinchiliklarga munosabati va faoliyatdagi qat'iyatiga ta'sir ko'rsatadi [7]. Inklyuziv ta'lim kontekstida ushbu nazariya bo'lajak o'qituvchilarning murakkab pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga tayyorligini rivojlantirish zarurligini tushuntirishga xizmat qiladi. Shu sababli pedagogik oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limga oid nazariy bilimlarni berish bilan

cheklanmasdan, talabalarga turli pedagogik vaziyatlarni amaliy hal qilish imkoniyatini yaratish maqsadga muvofiqdir. Vaziyatli tahlil, rolli mashg'ulotlar, inklyuziv dars loyihalarini ishlab chiqish va pedagogik amaliyot davomida o'quvchilar ehtiyojlarini kuzatish kabi faoliyat turlari bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy ishonchi va metodik moslashuvchanligini rivojlantirish uchun asos bo'lishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlashda differensial o'qitishning o'rni ham muhimdir. Tomlinson tomonidan ishlab chiqilgan differensial ta'lim yondashuvi o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari va o'rganish ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim mazmuni, jarayoni va natijalarni namoyon etish shakllarini moslashtirishga asoslanadi [8]. Boshlang'ich sinf sharoitida mazkur yondashuv o'quvchilarning individual rivojlanish sur'atlari o'rtasidagi farqlarni hisobga olish va o'quv faoliyatida faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Biroq differensial ta'limni inklyuziv ta'lim bilan to'liq tenglashtirish metodologik jihatdan to'g'ri bo'lmaydi. Differensial ta'lim asosan o'qitish mazmuni va metodlarini o'quvchilar ehtiyojlariga moslashtirishga qaratilgan bo'lsa, inklyuziv ta'lim ta'limdagi ishtirok, tenglik, ijtimoiy qabul qilish, institutsional to'siqlarni bartaraf etish va ta'lim muhitini tizimli takomillashtirish masalalarini ham qamrab oladi. Shu sababli differensial yondashuv inklyuziv ta'limni amalga oshirishning muhim metodik vositasi sifatida talqin qilinishi maqsadga muvofiqdir. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda pedagogik refleksiya alohida o'rin tutadi. Schön tomonidan asoslangan refleksiv amaliyot konsepsiyasi mutaxassisning o'z faoliyatini jarayon davomida va undan keyin tahlil qilish orqali kasbiy tajribasini boyitishini nazarda tutadi [9]. Inklyuziv sinfda o'qituvchi muntazam ravishda o'quvchilarning faoliyatini kuzatishi, qo'llanilgan metodlarning muvofiqligini baholashi va pedagogik qarorlarini o'zgartirib borishi zarur. Bu esa refleksiv faoliyatni inklyuziv kompetentlikning yordamchi emas, balki asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qarash imkonini beradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy va tashkiliy asoslari ham mazkur masalaning dolzarbligini kuchaytiradi. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida inklyuziv ta'lim alohida ta'lim shakli sifatida nazarda tutilgan [10]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli qarori bilan 2020–2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan [11]. Ushbu normativ asoslar pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqotda taklif etilgan integrativ model nazariy jihatdan asoslangan bo'lsa-da, uning samaradorligini empirik tasdiqlash uchun qo'shimcha tadqiqotlar zarur. Xususan, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini baholash mezonlarini ishlab chiqish, tayyorgarlik darajasini aniqlash va model asosida tashkil etilgan pedagogik mashg'ulotlarning natijadorligini eksperimental hamda nazorat guruhlari ishtirokida tekshirish maqsadga muvofiqdir. Bunday tadqiqotlarda faqat talabalarning nazariy bilimlarini emas, balki ularning real yoki modellashtirilgan inklyuziv pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish, o'quv materiallarini moslashtirish va hamkorlikni tashkil etish ko'nikmalarini ham baholash muhimdir.

XULOSA

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash samaradorligini oshirish pedagogik ta'lim tizimining nazariy, metodik va tashkiliy imkoniyatlarini o'zaro uyg'unlashtirishni talab etadigan kompleks jarayondir. Nazariy tahlil inklyuziv pedagogik faoliyatning samaradorligi o'qituvchining kasbiy bilimlari, pedagogik qadriyatlari, metodik moslashuvchanligi, kommunikativ imkoniyatlari va refleksiv faoliyatining o'zaro bog'liqligiga asoslanishini ko'rsatdi.

Inklyuziv kompetentlikni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini ijtimoiy-madaniy, konstruktivistik, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlarning integratsiyasi orqali izohlash mumkin. Ushbu yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat turli ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilar bilan ishlashga, balki barcha bolalarning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlaydigan pedagogik muhitni shakllantirishga tayyorlash zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot doirasida taklif etilgan integrativ model inklyuziv kompetentlikning motivatsion-aksiologik, kognitiv, metodik-amaliy, kommunikativ va refleksiv komponentlarini yaxlit tizim sifatida birlashtiradi. Mazkur model pedagogik oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv tayyorgarlik mazmunini takomillashtirish, nazariy va amaliy mashg'ulotlar o'rtasidagi uzviylikni mustahkamlash hamda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini tizimli tashkil etish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shunday qilib, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv ta'lim sharoitida ishlash samaradorligini oshirishning muhim sharti inklyuziv pedagogik kompetentlikni alohida metodik ko'nikmalar yig'indisi sifatida emas, balki kasbiy tayyorgarlikning yaxlit, dinamik va uzluksiz rivojlanadigan tizimi sifatida shakllantirishdan iborat. Ushbu nazariy xulosalarning amaliy ahamiyatini aniqlash uchun kelgusida empirik tadqiqotlar o'tkazish, baholash indikatorlarini ishlab chiqish va taklif etilgan modelni pedagogik amaliyot sharoitida sinovdan o'tkazish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO –2020.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Florian, L., Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. British Educational Research Journal, 37(5), 813–828.
4. European Agency for Development in Special Needs Education. (2012). Profile of Inclusive Teachers. Odense, Denmark: European Agency for Development in Special Needs Education.
5. CAST. Universal Design for Learning Guidelines Version 3.0. CAST –2024.
6. Ainscow, M. Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experiences. Nordic Journal of Studies in Educational Policy, 6(1), – 2020, 7–16.
7. Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman.
8. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners (2nd ed.). Alexandria, VA: ASCD.
9. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.
10. O'zbekiston Respublikasi. (2020). "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonun. 23-sentabr.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qaror. 13-oktabr.